

BISMARCK EN SPINOZA

DOOR

Dr. W. MEIJER.

De gedachten der groote denkers, der waarlijk groote denkers meen ik, die bij de gratie Gods tot hun beroep zijn aangewezen en niet alleen door den een of anderen minister van een 12° of 8° Staatje of door den gril van 't wispelturige gemeen, die gedachten zijn als rukwinden die de trage atmosfeer van 't eeuwig eenerlei zoo nu en dan onverwachts in beroering brengen, als vulkanische uitbarstingen die op eeuwenoude vooroordeelen berustende maatschappijen uit elkander schudden en hervormen. Niet onmiddellijk vat de menigte de strekking dier ideëen; eerst nadat ze gemeen goed zijn gemaakt, eerst door de tusschenhand van zoogenaamde volksschrijvers, door dichters, romanschrijvers of staatslieden, beginnen de nieuwe denkbeelden in te werken op 't algemeen. De harde vorm waarin de natuur ons de middelen van ons stoffelijk bestaan bereidt, vereischt nog de kookkunst om ze voor ons genietbaar te maken; zoo moeten ook waarlijk nieuwe wijsgeerige gedachten voor onzen geest pasklaar gemaakt worden wil de menigte ze kunnen verteren.

Gelukkig heeft elke wijze zijn profeet. En zoo hebben wij in den loop der eeuwen, eerst ROUSSEAU, toen GOETHE, eindelijk BISMARCK ijverig in de weer gezien [61] om SPINOZA's denkbeelden te bewerken voor 't aanpassingsvermogen der massa. ROUSSEAU in zijn Contrat social, GOETHE in bijna al zijn gedichten, BISMARCK in zijn Revolutie der 19de eeuw.

Niet bij al dezen staat de uiterlijke band en kennismaking met het genie van Spinoza even vast.

Algemeen erkend wordt dat ROUSSEAU SPINOZA's Theol-Pol-tractaat gekend en gelezen heeft; dat GOETHE veel tijd en studie aan de Ethiek gewijd heeft, lezen wij in 't 14de Boek van Wahrheit und Dichtung en BISMARCK verklaart zijn bekendheid met de Ethiek in den beroemden brief waarin hij aanzoek doet om de hand van de gravin van Puttkammer.

Meer echter dan dergelijke letter- en geschiedkundige gegevens getuigen de denkbeelden door deze drie mannen in hun leven uitgewerkt van den invloed dien ze hadden ondervonden door de kennismaking met SPINOZA's bespiegeling.

Op dit onderwerp is onlangs de aandacht gevestigd door HEINRICH ROSIN bij gelegenheid van den 70sten verjaardag van Prof. OTTO GIERKE, den beroemden rechtsgeleerde te Berlijn. Volgens de tegenwoordig gevolgde gewoonte is dit opstel in één band, als Festschrift uitgegeven, een Festschrift van 1268 pagina's, tengevolge waarvan de schrijvers die daarin meestal iets zeer bijzonders behandelen ter eere van hunnen leermeester, hunne opstellen als 't ware voor goed begraven zien op 't oogenblik dat ze in 't licht verschijnen.

Men moet al zeer veel voor een onderwerp over hebben om het op te zoeken te midden van zulk een menigte juridische onderwerpen van den meest verschillende aard, en aangezien ik vermoed dat niet vele mijner landgenooten met dit boek zullen kennis maken ben ik zoo

vrij in ons Tijdschrift een plaatsje te verzoeken voor een uittreksel uit dit opstel van HEINRICH ROSIN.

Er heerscht volgens SPINOZA tusschen de Staatsleeraars of filosofen en de staatkundigen van beroep meestal groot verschil van gevoelen over de beste wijze [62] van regeeren en dit vindt hierin zijn grond dat de filosofen de menschen die zij regeeren willen, niet nemen zooals zij zijn, maar meest altijd zooals zij hen gaarne zouden zien. Daarom hebben de filosofen zoo dikwijls misgetast en is algemeen de overtuiging gevestigd dat zij zich liever in 't geheel niet met staatkunde moesten inlaten. Spinoza meent echter dat dit verkeerd is gezien, dat wel degelijk een staatsleer kan gevestigd worden die voor praktische toepassing vatbaar is, indien men de menschen en hunne driften slechts beschouwt als natuurverschijnselen, evenals men dat gewoon is met punten, lijnen en vlakken.

Deze grondslag nu strookt geheel met de verbazende Real-Politik van vorst VON BISMARCK, die deze grondgedachte herhaaldelijk uitsprak en in zijn daden omzette. De heer ROSIN heeft dit breedvoerig aangetoond in de Annalen des deutschen Reichs 1897, onder den titel : Grundzüge einer allgemeinen Staatslehre nach den Reden des Fürsten BISMARCK.

Evenals SPINOZA¹ stelt BISMARCK de liefde tot het vaderland boven alles, zoo zelfs dat hij zich niet ontziet het openlijk in den rijksdag uit te spreken dat waar het de belangen en de eer van het land gaat, zelfs de Evangelische voorschriften van Matth. 5 : 39 en 40 ter zijde gesteld behooren te worden.

Macht en recht is volgens SPINOZA 't zelfde. Recht zonder macht is iets ondenkbaars. In de natuur heeft ieder zooveel recht als hij macht heeft. Hieruit ontstaat nu voortdurend onrust en strijd en 't is om dezen te ontgaan dat de menschen zich een overheid kiezen aan wie ze hun eigen recht gezamenlijk overdragen. Door deze vereenigde macht beheerschen ze nu met veel meer gemak hun vijanden maar zijn nu ook voortaan van de gemeenschap geheel afhankelijk. Tot dezen prijs koopen zij de beschaving. Status imperii dicitur civilis. Uit de barbaarsche anarchie, zijn ze overgegaan in 't beschaafde [63] staatsverband. Daarbij heeft echter de staat 't natuurrecht der enkelingen als 't ware overgenomen, en nu staan de staten tegenover elkander als in den natuurtoestand de enkelingen.

Dezen gedachtengang vinden we bij BISMARCK niet. De volkssoevereiniteit die uit deze redeneering volgt, kon door BISMARCK niet aangenomen worden. Maar beiden BISMARCK en SPINOZA komen tot dezelfde conclusie. Die Interessen sind es, denen jeder Staat schlieszlich folgt. Der staatliche Egoismus acht Bismarck den eenig gezonden grondslag van een grooten Staat.

Macht gaat wel niet boven recht, volgens BISMARCK, maar zonder macht kan recht niet bestaan, en jeder Staat, dem seine Ehre und ünabhängigkeit lieb ist, muss sich bewusst sein, dass seine Ehre und seine Ünabhängigkeit auf seinen eigenen Degen beruht.

Rechtsgelijkheid tusschen souverainen bestaat dan ook niet en als kleinere staten daarop aanspraak maken noemt hij dit een ziekelijk verschijnsel.

Uit deze theorie volgt tevens dat er een zeer bepaalde grens bestaat voor de verplichting tot het nakomen van tractaten. Trouwbreuk is zoowel in den natuurtoestand als tusschen staten, die als 't ware voortdurend in dien toestand leven, gewettigd bij veranderde omstandigheden.

¹ I) Godgeleerd-Staatkundig Vertoog, Hst. 17 en 19.

Bemerkt de regent dat het houden van zijn belofte zijn eigen onderdanen tot nadeel strekken zal, dan zal hij eer zijn nabuur dan zijn committenten afvallen.

Vergelijkt men hierbij BISMARCK's redevoering op 22 Jan. 64 dan ziet men hetzelfde beginsel op den voorgrond gesteld.

In zijne Gedanken und Erinnerungen II S 249 zegt hij: Die Haltbarkeit aller Verträge zwischen Grosstaaten ist eine bedingte, sobald sie in dem Kampf ums Dasein auf die Probe gestellt wird. Keine grosse Nation wird je zu bewegen sein, ihr Bestehn auf dem Altar der Vertragstreue zu opfern, wenn sie gezwungen ist, zwischen beiden zu wählen.

Die Clausula, *rebus sic stantibus* wird bei Staatsver-[64]trägen, die Leistungen bedingen, stillschweigend angenommen, und jeder der deutschen Fürsten ist mit seinen Ministern im Grunde ganz ehrlich davon überzeugt dass die Pflichte gegen sein eigenes Haus und die Untertanen dringendere sind als die gegen den Bund (4 Nov. 1856).

Over het verschil der verhouding tusschen de Staten in een Statenbond en in een Bondsstaat wordt evenals door BISMARCK ook door SPINOZA gehandeld, en als deze in zijn Bondstaat alles in handen van den Senaat laat berusten, heeft deze Senaat buitengewoon veel overeenkomst met den Bondsraad, zooals die door BISMARCK in 't leven is geroepen.

Diens kenschetsing van den aard van den Bondsraad, strookt geheel met wat men in 't Godgel.-Staatkundig Vertoog leest in Hst. 5.

Als SPINOZA de staatsvormen behandelt, spreekt hij zich zonder voorbehoud tegen 't Absolutisme uit. Want er is geen mensch die zulk een taak op zich zou kunnen nemen, en ten slotte moet elk heerscher zich toch om raad wenden tot anderen, welke nevenpersonen dan eigenlijk regeeren. Dezen kunnen echter van zeer bedenkelijken aard zijn. Zie Staatk. Vertoog Hst. 6 § 7.

SPINOZA noemt daarom zulk een staat *latens et propterea pessimum imperium*.

BISMARCK zegt dat men in zulk een geval „niet weet in wiens hand de regeering berust" en dit noemt hij de ongelukkigste der staatsvormen, (*pessimum imperium*).

Dat overigens in den staat niets tegen en niets zonder den wil van den Soeverein mag geschieden, indien men afziet van 't absolutisme der koninklijke macht, staat bij beiden vast.

Wat recht is moet koninklijke wil zijn, niet 't omgekeerde.

Bismarck en Spinoza erkennen 't recht de daden des konings te controleeren, maar willen niet dat er iets tegen 's konings zin geschied, *ut omne jus sit Regis explicata voluntas*.

Over het doel van den Staat volgens SPINOZA, is veel [65] getwist. SPINOZA zegt op eene plaats, Theol-Pol. Tract. cap. 20, *finis imperii revera libertas*, en in 't Politiek Tractaat, *imperii virtus securitas*. Volgens sommigen sluiten deze twee elkander uit. Bismarck zegt echter dat die Möglichkeit einer den Anforderungen der heutigen Zeit zusagenden freiheitlichen Entwicklung des öffentlichen Lebens naher zu treten, als es andere Staaten können ; auf den sicheren Grundlagen der monarchischen Gewalt beruht. Hij ziet dus wel kans beide te vereenigen.

Ook hier wordt de grootst mogelijke vrijheid als 't doel gesteld, die echter niet verder gaat dan *salva Rei publicae pace, salvoque summarum potestatum jure potest et debet concedi*, zooals Spinoza het uitdrukt en beperkt.

Men moet niet 't onredelijke willen, want dan ondergraaft men zijn eigen macht, en buiten die grenzen houdt het recht op. Geweldig en regeeren kort.

Hoewel BISMARCK zich niet ontzien heeft den Kulturkampf te beginnen, heeft hij toch zelf ingezien dat hij daarmee een gevaarlijken weg opging, en een konflikt zou scheppen waaraan geen einde te voorzien was.

Men kan zulks lezen in zijn Rede van 28 Maart 81 en van 21 April 87. te vinden bij KOHL XII S. 389.

De staat heeft alle macht, maar moet daarmee toch voorzichtig zijn, ten einde zichzelf geen nadeel te berokkenen.

BISMARCK heeft eerst de Ethiek gelezen en is daarna aan 't einde zijns levens, tot 't Christendom bekeerd; men mag evenwel aannemen, dat BISMARCK ofschoon uit niets blijkt dat hij de staatkundige werken van SPINOZA heeft gekend, wat dezen gedachtenkring betreft in de lijn van SPINOZA is blijven doordenken. Daarvoor is er te veel overeenkomst op te merken tusschen zijne theorie en die van SPINOZA, zooals blijkt uit de Grundzüge van onzen schrijver, HEINRICH ROSIN, als ook uit de Reden van BISMARCK door KOHL verzameld. Een man die durft doordenken, zal dit lichtelijk kunnen afleiden uit de enkele politieke beschouwing die in [66] 't vierde boek der Ethiek St. 37 voorkomt. En al was 't BISMARCK dan ook niet mogelijk zich wijsgeerig los te maken van de Christelijke gedachtensfeer waarin hij was opgevoed, op praktisch gebied heeft hij zich toch blijkbaar gehouden aan datgeen wat door SPINOZA's genie als dictamen rationis was voorgeschreven.²

Door ROUSSEAU, GOETHE en BISMARCK zijn de algemeen-menschkundige en staatkundige ideeën van SPINOZA in den daarvoor passenden vorm tot 't verstand der menigte gebracht, waarbij GOETHE in wereldbeschouwing een heiden, ROUSSEAU beurtelings en afwisselend Katholiek en Calvinist en BISMARCK Evangelisch meende te blijven. Men duide hun dit niet ten kwade : Al is men groot staatsman en dichter, daarom behoeft men nog niet wijsgeer te zijn. Non omnia possumus omnes.

Colofon

Het artikel van Dr. W. MEIJER, BISMARCK EN SPINOZA verscheen in: Tijdschrift voor Wijsbegeerte Jaarg. VI (1912) p. 60 t/m 66

Oorspr. Internetbron van scans van het Tijdschrift:

http://www.archive.org/download/algemeennederlan06genouoft/algemeennederlan06genouoft_bw.pdf

Deze gescande tekst is overgenomen naar WORD en aangepast.

De pagina-mummers van het TvW staan tussen vierkante haken [] in de tekst.

De voetnoten zijn doorgenummerd, maar dragen ook nog het voetnootnummer van de betreffende pagina in het TvW.

Het artikel werd op 10 sept 2009 als PDF geplaatst met url

http://www.benedictusdespinoza.nl/lit/Meijer_Bismarck_en_Spinoza.pdf

² I) In een zijner redevoeringen voor den Rijksdag zegt Bismarck dan ook zelf: Ich bin ein Christ aber doch als Reichskanzler nicht so dass wenn ich eine Ohrfeige auf die eine Baeke bekomme, ich die andere hinhalte und sage: Ist dir nicht die zweite gefällig?